RAZVITAK, God. XLIII, br. 213-214, str. 84-95 (Zaječar, 2003.)

SLAVOLjUB GACOVIĆ

STANOVNIŠTVO TIMOČKE ZONE OD SREDNjOBALKANSKIH PLEMENA U PREDRIMSKO DOBA DO DOLASKA SLOVENA

Prikaz stanovništva istočne Srbije, kako ćemo videti, zbog razuđenosti vremena, od praistorije do kraja XVI veka, nužno zahteva različit pristup u obradi zbog raznorodnog materijala i izvora koje smo koristili.

Kada bismo ovlaš pogledali ovaj izloženi materijal, nastao u više od petnaest vekova mogao bi se razdeliti u više vremenskih perioda, koje smo mi pokušali prikazati u jednom nizu. Ti vremenski periodi prikazuju migracije plemena i naroda na ovom prostoru u predrimskom i rimskom periodu, u periodu navale germanskih plemena s kraja III do sredine VI veka, onda u periodu doseljenja Avara i Slovena od prve polovine VI do početka VII veka i migracije Protobugara u drugoj polovini VII veka, pa provala Ugra u IX i turanskih plemena na Carstvo u XI-XII veku i konačno dolazak Turaka Osmanlija krajem XIV veka.

Malobrojno stanovništvo, koje su Rimljani zatekli na kasnije formiranom limesu Gornje Mezije (u njenu teritoriju spada i čitava teritorija istočne Srbije) pripadao je raznim etničkim grupama. Ako pokušamo identifikovati ta plemena od severa prema jugu na ovoj teritoriji prostiru se sledeća: Skordisci, Tribali i Dardanci.

Pleme Skordiska je keltsko i živi izmešano sa Tribalima (po jednima tračko[1], drugima ilirsko[2], a F. Papazoglu ih identifikuje kao poseban narod, tj. kao odvojenu etno-političku skupinu[3]) od Dunava na jug do linije *Idium – Horrea Margi* (Ćuprija na Moravi) pa sve do područja *Egetae* (Brza Palanka) i *Ad Aquas*-a (Prahovo). Na prostoru reke Pek, celim njenim tokom, spominje se nešto kasnije u izvorima i pleme *Pincenses*, koje F. Papazoglu smatra lokalnim geografskim imenom Skordiska, odnosno Kelta.[4] Na jugu teritorije istočne Srbije koja se nekako zatvara Nišavom na jugu i Trgoviškim Timokom na istoku pored plemena Tribala prostirali su se Dardanci prema severu sve do linije srednjevekovnog grada *Stalaća* (na ušću Moravice i Morave) i *Timacum Minusa – Timatohiona* – srednjovekovnog grada *Ravni* (selo Ravna kod Knjaževca) na Belom Timoku.

Pleme Dardanaca, kao takvo na ovom području, je po jednima tračko, po drugima ilirsko, a po trećima opet odvojena etno-politička zajednica sa primesima ilirskog u zapadnom delu navedenog područja, i sa primesima ilirskog u zapadnom delu navedenog područja.[5] Kako vidimo nauka je na ovom stupnju razvoja u nemogućnosti da nešto posve definitivno razdeli i opredeli se koja etnička skupina kome narodu u širem smislu reči pripada.

Izvori su nam o svim ovim etničkim skupinama veoma oprečni i samim tim nedovoljno sigurni, onomastički materijal takođe, jer vrlo dobro znamo, da su koliko toliko i u to vreme imena bila “lutajuća” i teško nam se i danas po imenu odlučiti kome će etnikonu neko ime pripasti. Isto se dešava i sa toponimima, koji su, ne retko, ponekad nalaze i ponavljaju na širokim prostorima od Galije, Španije, preko Dalmacije, Panonije, tračkog područja, pa sve do Male Azije i Afrike.

Oprečna mišljenja o etničkoj pripadnosti Skordiska zasnovana su, rekli smo, i na neslaganju antičkih pisaca i postojanju dveju varijanata imena: *Σκορδισκοι* i *Σκορδιστι*. Kod Justina[6] i Ateneja[7] nalazimo podatke da su Skordisci bili ostatak onih Gala koji su predvođeni Brenom 279. godine izvršili napad na delfijsko svetilište. Strabon[8] takođe zove Skordiske Galatima (τοὺς Σκορδισκους Γαλάτας, τα ... κελτικά, οἵτε

[1] Tračku pripadnost Tribala zastupali su: W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I 90, Wien, 1893; H. Usener, *Rhein. Mus.* 58 (1903), 357; N. Jokl, *Ebert's Reallexicon* I 91, XIII 279; Brandenstein, *RE* VI A (1936) 410; Detschew i mnogi drugi.

[2] Ilirsku pripadnost Tribala zastupali su: R. Polaschek, *RE* VI A (1937), Tribali, 2394; A. Kerény, *Glotta* XXII (1933), 41; K. Keyssner, *RE* VI A (1937), Tribali, 2401.

[3] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo, 1969, str. 54.

[4] F. Papazoglu, Ibid., str. 265, 282-283

[5] F. Papazoglu, Ibid., str. 161-167.

[6] Iustini opit. hist. Phil., XXXII, 3, 6-8.

[7] Athenaei dipnosophist., IV, 25.

[8] Strabonis geograph., VII, c., 293, 296, 313 i 316.

Βόϊοι κὰι Ταυρίσκοι, ... καπὰ τοὺς Σκορδισκους καλουμένους Γαλάτας, ... Γαλαται μὲν Βοῖοι καὶ Σκορδίσκους καλουμένους Γαλάτας, ... Γαλατῶν μὲν Βοῖοι καὶ Σκορδίσται), a Livije kaže za njih da su "*pleme koje vodi poreklo od Gala*" (gens a Gallis oriunda).[9] Međutim, Apijan ubraja Skordiske u Ilire. U genealogiji ilirskih plemena heroj-eponim Skordisk je, kao i Tribal, sin Panonia, a ovaj pa opet sin Autarijata. Kod Flora nalazimo treću verziju, prema kojoj su Skordisci Tračani (*saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere*).[10] Moglo bi se reći na osnovu iznetih izvora da se keltski ratnici Skordisci, koji nisu morali biti u velikom broju, zavladali relativno prostranom teritorijom, ali da nisu istrebili starosedeoce Tribale, pa bili ovi Iliri, Tračani ili možda posebna etničko-politička skupina. Da su tako živeli izmešani izričito kaže Strabon: "*Galati, zvani Skordisci koji žive izmešani s Ilirima i Tračanima*".[11] Da se ovi Skordisci nisu amalgamisali u jedan narod sa domorodačkim skupinama koje smo naveli govori nam posredno Strabon, koji kaže da je dački kralj Boirebista pokorio "*Kelte, koji žive izmešani sa Tračanima i Ilirima*".[12] Da to nije Strabonov način izražavanja, vidimo takođe kada isti pisac daje karakteristiku Japoda u Istri, kao "*plemena istovremeno keltskog i ilirskog*".[13] Kod Japoda je dakle došlo do amalgamisanja dva etnička elementa, što se ne može reći i za Skordisce, koji su po Strabonu Kelti izmešani na istoj teritoriji sa Ilirima i Tračanima. Izvorni tekst *Breviarum Festa* iz IV veka nove ere kaže da su "u oblastima Trakije živeli Skordisci, koji su bili isto tako Svirepi i lukavi" (*in Thraeciae regionibus etiam Scordisci habitarunt, pariter crudeles et callidi* kao i *Tračani* – S. Gacović). Sa ovim Festovim izlaganjem slaže se doslovce Amian Marcelin[14] i Jordanis[15]. Očigledno je da se u izvoru ovih sumarnih izvoda govorilo o ratovima u Trakiji, pa je jedino tako moglo doći do Florovog podatka da su Skordisci Tračani. Da je ipak i Livije, odnosno njegov korišćeni izvor, znao za razliku Skordiska i Tračana, vidi se po tome da se kao susedi Dardanaca pominju, u njegovoj knjizi (XLI, 19, 20), Tračani i Skordisci.

Najjači dokaz da su Skordisci bili Kelti u II veku, pružaju nam dva lapidarna natpisa podignuta u čast pobede koja je 109. godine pre nove ere M. Minucije Ruf odneo nad Skordiscima i nekim tračkim plemenima. Na ovim lapidariumima Skordisci se izričito nazivaju Galima (*Galleis Scordisteis*) i odvajaju od ostalih tračkih plemena (*Thraecibus gentes*).[16] Ovo, svakako, dovoljno pokazuje da su Rimljani smatrali Skordisce Keltima.[17] U kojoj su meri oni sačuvali etničku "čistotu", neće se nikada moći utvrditi, pogotovo preko onomastičkog materijala. To se pogotovo ne može u (ranom i kasnom) razdoblju srednjeg veka pa nadalje kada se onomastikon bilo koje etničke grupe meša sa drugim usled gotovo stalnih migracija kao i pokrštavanjem stanovništva pa bilo kojoj etničkoj grupi pripadalo.

Kada se tiče toga koji je stariji oblik imena Skordiska, dali *Σκορδίσκοι* ili *Σκορδίσται*, sve ide u prilog ovom zadnjem da je stariji. Što se tiče korena imena Skordiska, njega lingvisti obično dovode u vezu s antičkim imenom Šar-planine *Σκάρδον ὄρος*[18], latinski Scardus mons[19] i smatraju ga takođe ilirskim. Elemenat *Scord*-, *Scard*- je doista rasprostranjen na celom ilirskom području[20], ali ne mora biti ilirski, već može biti i starobalkanski, kako misli F. Papazoglu. Doduše mogla bi to biti ilirska osnova, ukoliko je došlo između Skordiska i Ilira kod Šar-planine do neke veoma značajne bitke, tako što su Iliri, moguće je, prozvali neprijatelje svojom nekom ilirskom rečju, ali je moguće da se u toj značajnoj bitki na Šarplanini dogodila katastrofa Ilira pa je tako Šar-planina dobila ime po strašnim osvajačima, Skordiscima. Priklonio bih se ovom zadnjem razmišlja-

[9] Titi Livi ab urbe cond., per. 63.
[10] Flori epitomae de Tito Livio, I, 39.
[11] Strabonis geograph., VII, 5, 2.
[12] Strabonis geograph., VII, 3, 11, c. 304.
[13] Strabonis geograph., VII, 5, 2, c. 313.
[14] Amian. Marcell., XVII, 44.
[15] Iordanis Romana, 219.

[16] F. Papazoglu, Ibid, str. 269, nap. 248.
[17] Ova dva grčka natpisa su svakako bolji dokaz da su Skordisci Kelti od podataka koje navodi Flor ili Apian. Pogledati i K. Pink, *Die Münzprägung des Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Diss. Pann. II, 128.
[18] Cl. Ptolemaei geograph., III, 9, 1.
[19] Titi Livi ab urbe cond., XLIII, 20, 1; XLIV, 30, 4.
[20] Grad u Dalmaciji po imenu *Skràdīn*, talijanski *Scardona* kod Porfirogeneta *Σκόρδονα* , gde je *ό* mesto *α* nejasno, greška ili izgovor dalmato-romanski ili čak predrimski. Uporedi ipak *Scordus mons* kod Livija i *Σκόρδονα* kod Polibija za *Mons Scardus*. Potvrđeno ne samo u antičkih pisaca – geografa, nego i na natpisima da je bio veoma značajan *oppidum*. Potvrđena je i pluralija tantum *Scardonis* na natpisu što pokazuje da je bilo veliko naselje. Ide u kategoriju ilirovenetskih imena na *-ona*. Kod Ptolomeja se spominje otok *Σκαρδῶνα*. Skok smatra da je ilirskog porekla. Toponimi ove vrste su još otok *???* između Silbe i Paga, toponim *Skrad* u Gorskom Kotaru, toponim *Škrdio*, gen. *Škrdela* u Dobroti poviše mora. Vidi: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. III, Zagreb 1973, pod **Skràdīn** – str. 268.

nju zbog poznatog Plinijevog podatka: "*mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci*".[21] U ovom Plinijevom iskazu, vlada opšte uverenje da je *mons Claudius* planina čije je ime vezano za neku Tiberijevu pobedu u panonskom ratu. Analogijom bismo mogli, dakle, izvući i navedeni zaključak da je Šar-planina dobila ime po nekoj značajnoj pobedi Skordiska nad Ilirima, na njenom području, možda kada su napali Delfe 279. godine.

Kada se govori o etničkoj pripadnosti Tribala, stanovništvo koje se nekada prostiralo na celoj teritoriji današnje istočne Srbije, antički pisci govore o posebnom narodu i veoma retko opredeljuju njegovu etničku pripadnost.

Izuzetak čini Strabon koji ubraja Tribale među Tračane (*τὸ τῶν Τριββαλῶν ἔθνος, Θρᾳκιον ὄν i Θρᾳκῶν δὲ Τριβαλλοί*)[22] i Stefan Vizantijski, koji ih ubraja među Ilire (*Τριβαλλοί ἔθνος Ἰλλυρικόν*)[23]. Većina stručnjaka veću važnost pridaju Strabonovom svedočanstvu, te je prema tome nastalo uobičajeno mišljenje da su Tribali bili Tračani. Međutim, tribalsko ime je našlo svoje mesto i među ilirskim etnikonima.[24] Faktor etničkog opredeljenja može biti i spomen Tribala u Apijanovom delu, gde su i oni ubrajani u genealošku pripadnost ilirskih plemena.[25] Sva moguća istraživanja koja su sprovedena po pitanju etnikuma Tribala išla su dokazati ispravnost jedne ili druge tradicije antičkih izvora.

Tribali se ipak redovno pojavljuju kao odvojena etno-politička zajednica. Pominjanje "Tribala i Ilira", odnosno "Tribala i Tračana", u Apijanovom izveštaju o Aleksandrovom pohodu potvrđuje mišljenje da su oni ipak predstavljali posebnu političku i etničku grupu, smešteni između Ilira i Tračana[26], rekli smo već na severu izmešani sa Skordiscima na jednom delu zaposednutog područja od strane ovih zadnjih, ali kao posebne etničke skupine.

Da su Tribali smatrani posebnim narodom, još od najstarijih vremena, pokazuje i činjenica na jednom atičkom lapidarnom natpisu s kraja V i početka IV veka pre nove ere koji, u brodskoj posadi, pored više Tračana, Dačana i Geta, spominje i jednog Tribala (Τριββαλλος Ἀριστα[..]).[27] Rob nosi, umesto ličnog imena etnikon, a patronimik mu zamenjuje ime robovlasnika, koji je verovatno Grk, vidimo po patronimiku Ἀριστα[rh]). Uostalom i ono specifično značenje koje je imalo pojam Τριββαλλος u antičkom svakodnevnom govoru upućuje na isti zaključak. Nije, dakle, reč o odvojenoj političkoj zajednici, već o posebnoj etničkoj skupini.

Stefan Vizantijski je, povezivao Tribale s Ilirima, zaveden činjenicom da je kod Aristofana koga on citira, stajalo da su tribalski bogovi vikali "kao Iliri".[28] Ovo poređenje je, lako moglo dovesti do identifikacije Tribala s Ilirima. Do dana današnjeg neki naučnici navode Aristofana kao svedočanstvo o ilirskom karakteru Tribala.[29] Apijanovo genealoško stablo gde su uključeni Tribali, moralo je biti poznijeg datuma. Nije slučajno što se heroj eponim Tribala pojavljuje u poslednjem pokolenju; on je sin Panonie (ili Peonov ?), koji je opet sin Autarijatov. Verovatno je naknadno proširenje genealogije izvršeno u vreme kada je celo područje provincije Gornje Mezije smatrano ilirskim.

Do ubrajanja Tribala među Tračanima, došlo je verovatno tako, što su Tribalski robovi pristizali u Grčku preko Trakije i najstarije vojničke akcije Tribala bile su usmerene ka tračkoj obali. Kada Diodor izjavljuje da su "*u Trakiji*" Tribali, gonjeni nerodicom, krenuli ka jugu u potrazi za hranom, to ne znači da su Tribali bili deo Trakije, već da se glavni događaj u ovoj selidbi, a to je borba oko Abdere, odigrao u Trakiji. U Aristidova sholiasta stoji da je, Habrija pomogao Abderićanima, koje su "*u Trakiji*" napali Tribali i Maroneja.[30] Trakija se javlja kod Diodora kao šira oblast u koju je mogao da smesti ovaj događaj.[31] U tom smislu mogao je Arijan da kaže da je Aleksandar krenuo "*u Trakiju na Tribale i Ilire*" (ἐπὶ Θράκης ἐς Τριβαλλοὺς και Ἰλλυριούς), tim pre što je put do Tribala vodio preko tračkih zemalja.

Veoma je zanimljiva, mada se ne može hronološki opredeliti beleška Stefana Vizantijskog o brdu Temenites (Τεμενίτης λόφος) "*u Trakiji prema Tribalima*".[32] U njoj se jasno pravi razlika između tračke i tribalske teritorije.

Interesantan podatak je onaj iz zbirke metamorfoza Antonina Liberalisa.[33] Prema tom podat-

[21] Plin. nat. hist., III, 148. Ova Klaudijeva planina spominje se još i kod Veleja Paterkula (Vellei Paaterce. hist. Rom., II, 110, 5).

[22] Strabonis geograph., VII, 3, 13; VII, 5, 6.

[23] Stephani Byzantii Ethnica, s.v. Τριβαλλοί (p. 634).

[24] Pogledati napomenu broj 1 i 2.

[25] Appiani hist. Rom., Illyr. 2.

[26] Pausaniae Graec. descr., X 19, 7.

[27] Inscriptiones Graecae II-2, Nr. 1951 b, 23.

[28] Aristofan, *Ptice* (prevod Mladena Škiljana), Zagreb 1988, str. 271 (u originalu stih 1520-1522).

[29] R. Polaschek, *RE VI A*, 1937, Triballi 2394.

[30] Schol. in Aristid. Panath., 172, 2.

[31] Diodor. XV, 36, 1.

[32] Stephani Byzantii Ethnica, s.v. Τεμενος (p. 614).

[33] Antonini Liberalis, Metamorph. synag., 21.

ku, “Tereine, Strimonova kći, i Ares rodili su kćer Tračanku (Θρᾶσσα) i njome se oženio Tribalov sin Hipnus i ona mu rodi kćerku po imenu „*Polifonta*”. Ova genealogija otkriva prvo rano ulaženje Tribala u svet Grka, a drugo odražava uverenje o dalekim mitskim vezama Tribala i Tračana, mada Θρᾶσσα i Τριβαλλός nisu bili istog roda.

Kada rezimiramo izlaganje na osnovu antičkih izvora, veza Tribala s Tračanima izgleda starija i jača nego li sa Ilirima, ali nam ipak ne daje mogućnosti da Tribale jednostavno ubrojimo u Tračane. Još manje možemo, po antičkim izvorima, povezati Tribale sa severnim tračkim grupama, Dačanima ili Getima. Svi pomenuti narodi, u izvorima, se pojavljuju kao posebne atntičke skupine pa bi jedino jezička istraživanja mogla utvrditi stepen njihove srodnosti.

Mišljenje da su Dardanci, koji zahvataju deo istočne Srbije, bili ilirsko pleme, a koje i danad preovlađuje u nauci, poniklo je, uglavnom, na temelju Strabona i Apijana. Ostali pisani izvori ne opredeljuju etničku pripadnost Dardanaca, u Ilire.

Strabon kada govori o najmoćnijim plemenima Ilira, ali i o njihovom propadanju usled čestih međusobnih ratova, navodi Autarijate, Ardijejce i Dardance.[34] Strabon dalje navodi da se veliko tračko pleme Besa prostiralo “*do Peonaca i do ilirskih Autarijata i Dardanaca*”.[35] I ovde su Dardanci, slično Autarijatima obeleženi kao Iliri.

Na jednom drugom mestu Strabon, reklo bi se, odvaja Dardance od Ilira. Govoreći o predelima Panonije, Strabon navodi njene severne granice prema “*Ilirima, Autarijatima i Dardancima*”.[36] Dardanci ovde, kao i Autarijati, nisu obuhvaćeni pod pojmom “*Ilirska zemlja*” (τα ᾽Ιλλυρικά), ali to ne mora značiti da oni nisu Iliri, jer Autarijate niko danas ne dovodi u sumnju da pripadaju Ilirima. Po toj analogiji moglo bi se reći da i Dardanci onda pripadaju Ilirima. Po toj analogiji moglo bi se reći da i Dardanci onda pripadaju Ilirima. Možemo reći da Strabon svakako smatra Dardance Ilirima, ali ne na osnovu sopstvenih istraživanja, već po zapisima u starijim izvorima koje je koristio. Nadalje iz ovoga zaključujemo da je bilo pisaca koji su i pre Strabona ubrajali Dardance među Ilire.

Prema tradiciji koju je Apijan zapisao u svojoj Genealogiji kao najverodostojniju, imajući pred sobom više verzija “*Iliri su dobili ime po Iliru, sinu Kiklopa Polifema i Galatije... Sinovi Ilira bili su Enhelej, Autarijej, Dardan, Med, Taulant i Pereb, a kćeri Parto, Daorto, Dasaro i druge, i od njih potiču Taulanti, Perebi, Enheleji, Autarijati, Dardanci, Partini, Dasareti i Daorsoji. Autarijej je imao sina Panonija, ili Pajona (?), a Pajon sinove Skordiska i Tribala po kojima su takođe odgovarajući narodi dobili imena.*”[37]

U Apijanovom delu *Illyrikè* Dardanci se pominju još jednom, i to u vezi s pohodom Kelta na Makedoniju i Grčku. I tu su nazvani Ilirima, ali su tu među Ilire strpani i Skordisci (Kelti) i Medi (Tračani) (τῶν ᾽Ιλλυρικῶν οί Σκορδίσκοι μαλιστα καὶ Μαῖδοι και Δάρδανοι)[38], što posredno umanjuje vrednost ovom izvoru. Najzad, u knjizi *O građanskim ratovima*, Apijan kaže za Dardance ᾽Ιλλυριῶν γένος.[39]

Po jednoj zapaženoj raspravi G. Novaka na osnovu starih antičkih pisaca etničko poreklo Dardanaca ne može se zasigurno svesti pod ilirsko.[40] Tako npr. Polibije, govoreći u kontekstu prvog rimsko-makedonskog rata, kaže da su “*neki Iliri prešli na stranu Dardanaca*” (τινὰς τῶν ᾽Ιλλυριῶν ἀφεστηκέναι πρὸς τοὺς Δαρδανεῖς).[41]

U vezi sa poslanstvom koje je makedonski kralj Persej poslao ilirskom kralju Genciju, Polibije kaže da je put iz Makedonije u zemlju Ilira vodio preko mons Scardus-a i preko tzv. ilirske pustinje, oblast koju su Makedonci opustošili “*da bi otežali Dardancima upade u Iliriju i Makedoniju*” (εἱς το δυσέργους ποιῆσαι τοῖς Δαρδανεῦσι τας εις τὴν ᾽Ιλλυρίδα καὶ Μακεδονίαν εισβολὰς).[42] O istoj stvari govori i Livije (per Illyrici solitudines, quos de industria populando Macedones iecerunt, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent)[43].

U ovim navedenim tekstovima govori se o Dardancima i Ilirima kao o dva odvojena naroda. Znači li to da Polibije i Livije ne smatraju Dardance Ilirima? Treba odmah reći da Polibije ne ulazi u pitanje etničke pripadnosti Dardanaca. Imena “Dardanci” i “Iliri” nisu kod njega upotrebljena u etnografskom, već u političkom

[34] Strabonis geograph., VII, 5, 6.
[35] Strabonis geograph., VII, 5, 12.
[36] Strabonis geograph., VII, 5, 1.

[37] Appiani hist. Rom., Illyr. 2.
[38] Appiani hist. Rom., Illyr. 5.
[39] Appiani hist. Rom., Emphyl., V, 75, 320.
[40] F. Papazoglu, Ibid., str. 164.
[41] F. Papazoglu, Ibid., str. 165.
[42] Polybii hist., II, 6; XXVIII, 8; Полибије, *Историје* I, 6 (стр. 134-135 u izdanju Matice Srpske 1988, u prevodu Marijana Ricla) i II, 8 (str. 388-389 u istom izdanju).
[43]

smislu kao državne tvorevine.[44] Iliri i Dardanci imali su svoje posebne države i istupali u odnosima sa Makedonijom, kasnije i sa Rimom, kao dve potpuno samostalne državne tvorevine. Dardanci nisu morali biti Iliri, ali se ta mogućnost ne isključuje. Ciceron i Cezar, takođe ime "Dardanci" upotrebljavaju s političkim značenjem. Justin nas obaveštava da su se prijatelji Filipa II nakon njegove smrti bojali pobune Ilira, Tračana, Dardanaca i drugih varvarskih plemena, a Pompej Trog da je Filip V vodio ratove 219-218. godine pre nove ere "*s Ilirima i Dardancima*".[45] Dion Kasije, a po njemu i Ivan Zonara kasnije, nam javlja da su 200. godine, za vreme rimsko-makedonskog rata, "*Dardanci pustošili susedne oblasti Makedonije – a oni žive severno od Ilira i Makedonaca...*".[46] Vizantijski komentator Likofrona, Ceces takođe je našao u antičkim izvorima da je narod Dardanaca živeo "*severno od Ilira i Makedonaca*".[47]

Iz ovih navedenih izvora proističe da se Dardanci od IV veka pre nove ere, kada se pominju u izvorima, odvajaju od Ilira, ali, rekli bismo, to odvajanje nikada nije imalo etničko obeležje i stoga nije u kontradikciji sa Strabonovim i Apijanovim navodima kako to lepo kaže u svojoj studiji F. Papazoglu.[48]

Kod Herodota postoji jedan podatak, na kome je naročito insistirao N.Vulić, kao na sigurnom dokazu, da je u njegovo vreme zemlja Dardanaca važila kao zemlja Ilira.[49] Ako je Angro kod Herodota današnja reka Južna Morava ili Ibar svejedno[50], obe protiču svojim gornjim tokom kroz zemlju Dardanaca. Prema iznetim izvorima antičkih pisaca, o etničkom poreklu Dardanaca, interpretacija da pripadaju gensu Ilira ne stvara nekih naročitih poteškoća.

Ovo bi najkraće bilo o istoriji i stanovništvu rečeno u današnjoj severostočnoj Srbiji pre rimskog osvajanja ovih prostora. Dolaskom rimskih legija stanovništvo na istom prostoru u istim i novosagrađenim naseljima postaje mnogo raznovrsnije po etničkom poreklu, a svakako i po svom socijalnom položaju. Na Dunav, u dolini Timoka, Resave i Peka, na glavnim prevojima iz doline Timoka prema Moravi i Nišavi dospevali su u rimsko doba kao vojnici ili trgovci ili zanatlije rimski građani rano romanizovanih zapadnih provincija, a svakako i stanovnici helenističkih zemalja sa jugoistoka, a isto tako i oni iz podunavskih provincija i unutrašnjosti Gornje Mezije.

S kraja I veka nove ere u rimskim kastelima i mnogobrojnim vikusima pojavljuju se i starosedeoci iz okoline vojnih logora, što nam potvrđuju i arheološki nalazi na terenu. Nakon 272. godine povlačenjem Rimljana iz Dakije, povlači se i onaj gornji sloj, svakako romanizovanih Dačana. Vojnici i veterani legija na ovom prostoru činili su, pored ostalih, značajan procenat stanovništva od II do IV veka nove ere, a verovatno i kasnije u vreme upada germanskih i slovenskih plemena. Natpisi na ovom prostoru uglavnom potiču od pripadnika legije *IV Flavia* i *VII Claudia*. Oni stariji od kraja I i početka II veka.

Natpisa ima i od veterana Legije *XIII Gemina*, koja je na teritoriji Gornje Mezije nakon napuštanja Dakije 272. godine stacionirana u Raciariju.[51] Izvorni podaci su, međutim, ipak oskudni i iz određenog vremenskog perioda, koji obuhvata II i III vek. Obaveštenja u tom pogledu daju nam i popisi isluženih vojnika legije *VII Claudia*, ali oni retko sadrže podatke o zavičaju. Na primer, centurion legije *IV Flavia*, *Valerius Seranus*, koji se spominje na natpisu iz Marguma[52], navodi kao zavičaj tribu *Voltinia* i grad *Lucus*. U ovoj tribi bili su uvršteni građani dva istoimena grada, *Lucus Feroniae* u Italiji i *Lucus Augustae* u Narbonskoj Galiji.[53] Tako mi nemožemo znati poreklo tog centuriona, što se najčešće dešava.

No da nebismo spomenuli pojedinačno sve natpise sa poreklom vojnika, sažećemo to u nekoliko pasusa. Poreklo vojnika u legijama i pomoćnim odredima, alama i kohortama, je

---

[44] Н. Вулић, *Дарданци*, Глас CLV, 1933, стр. 73. Iznosi mišljenje da Polibije verovatno ne upotrebljava imena Dardanci i Iliri u etnografskom smislu, već u političkom, državnom smislu.

[45] Iustini epit. hist. Phil. XI, 1, 6; Pompei Trogi hist. Phil.Prologi 29.

[46] Zonarae epit. hist. IX, 15, 4.

[47] Tzetzes Hist. 11, 935 ad Lycophr. Alex., 1128.

[48] F. Papazoglu, Ibid., str. 166.

[49] *Херодотова историја* (u prevodu sa starogrčkog Milan Arsenić), Нови Сад, 1980, стр. 293 (u originalu IV, 49), стр. 471, нап. 59.

[50] *Херодотова историја*, стр. 293 (u originalu IV, 49), стр. 471, nap. 60, prevodioc Milan Arsenić kaže za reku Angros u Iliriji da je današnja reka Drina.

[51] M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968, str. 117.

[52] Th. Mommsen, *Corpus inscriptionum Latinorum III*, 8143 (nadalje CIL).

[53] W. Kubitschek, *Imperium romanum tributum discriptum*, Pragae-Vindobonae-Lipsiae, 1889, p. 272.

manje-više sa teritorije čitavog rimskog carstva.[54] Komandni kadar je npr. iz grada *Lucus Feroniae* u Italiji, a možda iz *Lucus Augustae* u Narbonskoj Galiji, iz *Cesaraauguste* u provinciji *Hispania Tarraconensis*, iz tribe *Sergia*, verovatno u nekom gradu u Italiji ili u rano romanizovanim provincijama na zapadu, onda neki prefekt iz grada Varvarije u Liburniji.[55] U II veku oblast sa koje se regrutuje komandni kadar postala je i Afrika i Mala Azija.[56] Na jednom natpisu iz Viminaciuma kao zavičaj jednog centuriona spominje se Kartagina i Isaura u Maloj Aziji.[57] Bilo je već u II veku natpisa koji svedoče o regrutovanju domaćih stanovnika. Na primer natpis iz Raciarije, gde se pored jednog hastatusa spominje otac, majka i sestra.[58] Da je Italika bilo među vojnicima na ovom području može se indirektno zaključiti na osnovu imena, mada, rekli smo, imena nisu najmerodavniji faktor za identifikovanje etnikosa. Na zapadu su bili regrutovani vojnici, kao domoroci sa područja Raciarije.[59] Dalmacija je u ranocarsko doba dala znatan broj regruta za legije koje su bile stacionirane na našem području, kao što je npr. vojnik sa signumom *Dalmatis*, koji govori o poreklu iz Dalmacije itd.[60] Upadljivu i većinu imena, među običnim vojnicima imaju gentilicij *Aelius* i *Valerius*[61], onda se sreću dva *Iulia*, dva *Flavia* i još nekoliko vojnika sa ostalim latinskim imenima, što govori o tome da su ovi vojnici regrutovani u ranije romanizovanim balkanskim provincijama, ali mi još uvek neznamo koje su sada sve etničke grupacije u okolini ovih vojnih logora. Svakako da i gentilicij *Aelii* potiče iz redova peregrina Gornje Mezije.

Sastav legija i pomoćnih četa na ovom prostoru se promenio krajem II veka, utoliko što se broj regruta autohtonog stanovništva Gornje Mezije i okolnih provincija uveliko povećao. Kao potvrda nam može poslužiti to što je sa jednog spiska regruta 169. godine od ukupno 139 sačuvanih imena, 100 bilo iz Gornje Mezije, a ostali su iz Donje Panonije (8), Dakije (6), Donje Mezije (2), Trakije (12), Makedonije (3), Bitinije (1), Ponta (1) i Male Azije (1).[62] Pretpostavljamo da je najveći deo tog stanovništva nakon odsluženog vojnog roka živelo po kanabama koja su se formirala uz vojne logore i čije se stanovništvo, pored ostalog, bavilo trgovinom.[63] O tom trgovačkom sloju možemo nešto više reći na osnovu materijalnih ostataka iz importa. Ispitivanje gradskog stanovništva se uglavnom vrši ipak onomastičkim materijalom[64], koji nije toliko siguran. Mešanje stanovništva istočnih i zapadnih provincija rimskog carstva na današnjem području istočne Srbije, otpočelo je rano. U I i II veku nove ere nisu retkost Grci poreklom iz Španije ili Dalmacije, kao i Italici iz Makedonije i Male Azije.[65] Na osnovu pojedinih latinskih gentilicija u različitim gradovima ne mogu se dobiti tačni podaci o vezama među tim gradovima i etničkom mešanju gornjomezijskog stanovništva.[66] Prve mezijske legije su u prvo vreme činile posadu Makedonije i Dalmacije, pa možemo pretpostaviti da su trgovci i drugi civilni elementi, koji su pratili legije npr. zanatlije, bili rodom iz ovih provincija.

Vojska poreklom iz drugih provincija krajem II i III veka opada, ali se zato u isto vreme broj trgovaca, zanatlija i ostalih povećao, pogotovo kada su granice na Dunavu postale sigurnije od upada varvara.

Epigrafskih nalaza u gornjomezijskim naseljima ima u velikom broju sa latinskim imenima, pa možemo verovati da su u II i III veku latinska imena imali potomci ranih italskih i

54 M. Mirković, Ibid., str. 118.

55 CIL III, 14514.

56 M. Mirković, Ibid., str. 118.

57 CIL III, 14513.

58 CIL III, 6293. Na osnovu formule h.s.e. natpis se datira u prvu polovinu II veka.

59 IBAI XIV 272 – L. Hernnius Germanus.

60 CIL III, 6300. Vojnik se zvao Non(ius) Saloninus Qui et signo Dalmatis.

61 Aelii se na spomeniku (spisak regrutovanih vojnika 134 i 135. godine) javljaju 14 puta, a Valerii 8 puta.

62 M. Mirković, Ibid., str. 120.

63 M. Mirković, Ibid., str. 122, 127; CIL III, 8119 – prikazuje preminulog vojnika kome je njegova žena podigla spomenik. Ovde je zanimljivo da deca nose gentilno ime oca. Ima češćih primera oženjenih vojnika iz kasnijeg perioda koji nose gentilno ime Aurelius, npr. CIL III, 14509[1] i drugi.; CIL III, 14507:...us cas(tris); ... Titi/anus/, cas(tris); P. Ael(ius) Vitalis, eq(ues) Pol., c(astris); M. Aur. Firmus, cl. kast(ris); .../P/rupincus, d.d., kast(ris); M. Ael(ius) Vitalis kast(ris).

64 A. Mócsy, *Untersuchungen zur Geschichte der Römischen Provinz Moesia Superior*, Acta arch. hung. 11, 1959, 288 i nadalje je grupisao sva civilna i vojna imena u okviru pojedinih gradova na gornjomezijskom limesu, pa je na taj način, metodom usporedbe, zaključio da se ista gentilna imena retko javljaju u raznim gradovima, a ukoliko ih ima to su često potvrđena latinska imena *Cassii, Antonii, Cornelii, Domitii* i druga iz čega izvlači zaključak da su stanovnici Gornje Mezije u pojedinim gradovima došli iz raznih provincija.

65 M. Mirković, Ibid., str. 127, nap. 123, kaže da je M. Gordon u njenom članku pokazala malu vrednost onomastičkog merila u određivanju porekla lica sa grčkim imenama.

66 Zato što je broj natpisa u Gornjoj Meziji mnogo manji nego li u susednoj Panoniji, u kojoj je Mócsy pokušao da utvrdi poreklo panonskog stanovništva.

drugih doseljenika, koji su sebe smatrali već stanovnicima Mezije.[67]

U gradskim i seoskim naseljima na današnjoj teritoriji istočne Srbije živeo je veći broj stanovnika sa grčkim imenima, ali samo na osnovu imena ne možemo tvrditi jesu li oni etnički Grci ili drugi helenizirani narodi. Da bismo moglo utvrditi prisutnost pojedinih etnikosa daju nam potvrdu imena-etnici, npr. natpis iz Ratiarije s početka II veka, na kome se nalazi ime građanina maloazijskog grada Tijatrije[68], onda nadimak lica *Apamenus* (po Apameji)[69], *Isauricus* (po Isauri u Maloj Aziji) potvrđen na jednom natpisu iz Egete[70] ili *Prusius* na natpisu iz Viminaciuma.[71] U oblasti Viminaciuma bila je naseljena grupa ljudi iz sirijske Komagene, oblasti Dolihe, onda na jednom natpisu ime Ouarni (verovatno semitskog porekla), iz oblasti Dolihe, sela Hairomuta[72], onda natpis na opeki s imenom Eugenisa, iz sela Siga, zemlja Dolihe[73], onda ime Herodes iz sela Iadanta.

Naseljavanje Sirijaca potvrđeno ji u drugim provincijam carstva.Uticaj i odomaćivanje stanovnika istočnih provincija na teritoriji današnje istočne Srbije ogleda se uglavnom preko kultova i verovanja, kao npr. kult boga Mitre (*Viminacium* „Kostolac", *Pont* "Kostol", *Transdierna* „Tekija", *Raciaria* „Arčar"i *Timacum Minus* „Ravna").[74] Značajan je broj spomenika, na ovom području, posvećenih Jupiteru Dolihenu (*Raciaria*, *Egeta* "Brza Palanka" i dr.).[75] Ponekad i grčki natpisi, kojih doduše ima malo, ukazuju na nesigurnost onomastičkih materijala, jer lica na tim natpisima ne nose uvek grčka imena.[76] Tu postoji mogućnost da je klesar bio poreklom Latin koji se znao služiti i grčkim alfabetom.

Svakako da su ovi etnički utvrđeni stanovnici sa Istoka, širenjem hrišćanstva u IV veku u ovim krajevima istočne Srbije doprineli svojom istočnjačkom sposobnošću i potrebom za novom mistikom, koja je svakako bila prisutna u apostolskim pričama prvih vekova ranog hrišćanstvaa. Na našem području je bilo doseljenika i iz susednih provincija. U *Vice Cuppe* (Golubac) epigrafski je posvedočen građanin Eskusa, u Donjoj Meziji[77], na natpisima iz *Ad Aquas*-a (Prahovo) i *Transddiernae* (Tekija) spominju se magistrati dačkih gradova, koji leže na suprotnoj strani Dunava.[78] U Raciariji je živeo i izvestan broj Tračana.[79]

Retka pojava stanovnika sa keltskim, ilirskim ili tračkim imenima pokazuje da oni nisu uzimali učešća u javnim službama, niti su pripadali gornjem sloju društva, sve do Karakalinog edikta, 212. godine. Romanizacija domaćeg stanovništva[80] ili barem onih etnikosa koji su se tu našli u ovim oblastima vršena je bez određenog plana i nastojanja centralne vlasti i stoga se njeni rezultati pojavljuju kasnije.

Tračka, keltska i ilirska imena se često javljaju u kognomenu romanizovanih starosedelaca. Nomen i patronimik nerimskog porekla je veoma redak i to kod stanovnika ilirskog ili tračkog porekla. Keltska imena javljaju se na teritoriji, nekada naseljenoj Skordiscima, Viminaciuma, Raciarije itd. Keltska imena nose i vojnici regrutovani u Raciariji, što znači da je etničkih Kelta još bilo. Izvestan broj Ilira u natpisima na Dunavu je sigurno iz redova autohtonog stanovništva. To što antički pisci u severnom delu, kasnije provincije Gornje Mezije,

[67] M. Mirković, Ibid., str. 127.

[68] D(is) m(anibus) Iuliani Daphni Thyatireni v(ixit) a(nnis) XXX h. s. e. Crispinus Daphni buleuta Thyatir(encis) fratri f. c.

[69] CIL III, 1662: Aelius Marcus Apamenus.

[70] Д. Вучковић-Тодоровић, Археолошки преглед бр. 4, 1962, стр. 208.

[71] U ovom slučaju Prusius je gentilno ime koje verovatno potiče od ranijeg kognomena. (napomena 112, na 128 strani u navedenom radu M. Mirković).

[72] O ovom imenu vidi kod Tschalenka, *Villages antiques de la Syrie du nord III*, Paris, 1958, p. 23-24.

[73] M. Mirković, Ibid., str. 128.

[74] Kult boga Mitre je potvrđen u Viminacijumu: CIL III 8109, 13803, 14217 [4]; potvrda iz Pontesa: Vermaseren, M.L., Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae, Hagae 1960, 2215; potvrda iz Ratiariae: Vermaseren, M.L., Ibid., 2225-2232.; potvrde iz Timočke doline i Tekije: N. Vulić, Antički spomenici naše zemlje, u Spomeniku 77, 1934, 6, 70, 98 i 170.

[75] Svetilišta Jupitera Dolihena su postojala u Viminacijumu i Timakumu Minusu gde su otkriveni slični spomenici. Н. Вулић, Споменик 98, 1941-48, 201; Д. Вучковић-Тодоровић, Археолошки преглед 4, 1962, 208.

[76] M. Mirković, Ibid., str. 129.

[77] Н. Вулић, Споменик 98, 1941-48, 84.

[78] U Tekiji je otkriven natpis Ulpija Antonija Kvinta, koji je označen kao dec(urio) aedilic(ius) quaest(or) m(unicipii) D(robetae). Споменик, 98, 1941-48, 469. Pronađen je jedan natpis u Prahovu gde se spominje dec(urio) sacerdos mun(icipii) D(robetae), a čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu.

[79] U doseljenike iz Trakije spada verovatno Aurelius Bessus, ali su na tom natpisu posvedočena i druga imena:... et Aur(elius) Longini v(ixit a(nnis) VI et Aur(elii) Bessi v(ixit) a(nnis) V Aurelia Matiae et Aur(elius) Ursus ducenar(ius) b.m. posuer(unt). M. Mirković, Ibid., str. 129, nap. 128.

[80] Natpisi sa imenima domaćeg romaniziranog stanovništva su iz Raciarije, tj. iz Makreša. Tu su za nas zanimljiva imena Aurelije Mund, njegova žena nosi ime Aurelia Sura, a sin Aur(elius) Myrcianus, onda Atadis Dorani filius i vojnik po imenu Romanus. M. Mirković, Ibid., str. 126, nap. 97.

ne spominju ilirsko pleme ne govori mnogo, jer nam arheološki nalazi pokazuju da je Ilira pre dolaska Rimljana bilo u ovoj oblasti. Oni su došli na Dunav iz južnih ilirskih oblasti, Dalmacije i Dardanije, a ima ih i iz Panonije. Ilirska onomastika je poznata i u Timočkoj krajini (*Timacum Minus* "Ravna"), onda u oblasti *Ad Aquas*-a (Prahovo) bilo je mešanih ilirsko-ztračkih porodica, jer se pojavljuju na istom natpisu ilirska i tračka imena.[81] Iliri su se održali sve do pojave Hrišćanstva u ovim oblastima istočne Srbije i kasnije. To upravo vidimo sa jednog epigrafskog spomenika iz *Ad Aquas*-a gde jedan hrišćanin nosi ilirsko ime *Dassianus*, njego sin takođe *Dassianus*, a njegova žena nosi ime *Galla*.[82]

Ovde kao i u dolini Timoka (*Timacum Minus*) nisu uvek morali biti u pitanju etnički Iliri iz obližnjih dardanskih zemalja, jer nam posveta Jupiteru Kohortalu (božaanstvo koje nije posvedočeno u Dardaniji, već samo kod Ilira u današnjoj Bosni i Sandžaku) ispisana na jednoj ari iz Rgotine, u oblasti Zaječara, ukazuje na doseljavanje Ilira iz dalekih oblasti.[83]

Tračana je bilo u vreme vlasti Rimljana na staroj teritoriji Meza, u Raciariji i na Timoku (*Timacum Minus*).[84] Tračka imena nose i neki poklonici tračkog boga Herosa koji potiče iz II ili III veka u Singidunumu. Heros je potvrđen i u dolini Timoka, a ostataka poštovanja boga Herosa i drugih tračkih božanstava i pored viševekovne tradicije hrišćanstva održalo se do danas u timočkoj toponomastici i u običajima, posebno kod Vlaha-Dakorumuna severoistočne Srbije.

U Viminaciumu, osim kod vojnika, tračka imena su često potvrđena i kod civilnog stanovništva.[85] Pojava domorodaca kao čistih etničkih grupacija u rimskim zajednicama na ovom području je starijeg datuma, no oni su u prvo vreme (I i II vek) uzimali puna rimska imena, verovatno zbog toga što su služili u vojsci i na taj način stupili u zvaničan odnos prema rimskoj državi.[86] Stara imena su u nekim slučajevima prilagođavana rimskim, npr. *Sertumus* je verovatno bilo domaće ime prilagođeno rimskom *Septumus*.[87] Stara domaća imena su često prilagođavana latinskom obliku dodavanjem nastavka *-ius*.[88] Takvih i sličnih pojava mimikrije sa imenima zbog dobijanja mogućnosti stupanja u razne službe, zbog verske tolerancije, jakog kulturnog uticaja i dr., događalo se u srednjovekovnom razdoblju istom etnikosu, tada već romanizovanom (Sloveni su ih prozvali Vlasima) kada im se, skoro u potpunosti onomastikon slavenizira. Latinska imena najčešće uzimaju oni domoroci koji se regrutuju u rimsku vojsku, npr., na jednom natpisu iz Raciarije domorodac koji je rimski vojnik ima latinsko ime, njegov sin koji je bio pretorijanac nosi takođe latinsko ime, a njegov rođeni brat, koji nije bio vojnik, zadržao je domorodačko ime *Dudis*.[89] Isti slučaj je bio sa jednim legionarom, legije *VII Claudia* u Viminaciumu, gde on nosi latinsko ime, dok njegov sin, kao i njegova žena, keltsko ime.[90]

Premda je, možemo reći, romanizacija, bar u gradovima, uveliko osvajala, domaća domorodačka imena su se zadržala, naporedo sa latinskim, sve do kraja Antike. Ona se pojavljuju na spomenicima iz Raciarije i u IV-V veku n.e.

Krajem antičkog perioda došlo je i do značajnijih etničkih promena na današnjoj teritoriji istočne Srbije.[91] Promene su počele sa upadom Huna i njima podložnim plemenima u Podunavlje, kada je došlo do velikih razaranja gradova i pretvaranja stanovništva u robove. Tom prilikom je nestao veliki deo romanizovanog stanovništva, tako da je jedan veći deo migrirao u višim brdsko-planinskim predelima, a drugi manji deo ubijen ili odveden u ropstvo na levoj obali Dunava.

---

[81] CIL III 8095.

[82] M. Mirković, Ibid., str. 130.

[83] Aurelius Catandio, dedikant na žrtveniku posvećenom Jupiteru Kohortalu. Ime je potvrđeno jedino u Saloni (Solin kod Splita) i posveta Kohortalu ukazuje na lice doseljeno iz rimske provincije Dalmacije; G. Krahe, *Lexicon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1912, 67. sadrži imena ilirska iz Ravne.

[84] Dapius Gemellus, u Almus(Lom); Dudis i Kalinka, u Ratiaria (Arčar); Aurelia Dinentilla, Diurpagisa (CIL III 14574), Marcia quae et Aesptae, u Timacum minus (Ravna); Tračkog porekla su i vojnici legije VII Claudia, npr. Dolens, Drigissa Thamarcus i Mucco (CIL III 14507). Tu su i imena Surus, Surio, Surentus i slična koja mogu biti ilirska ili tračka. Npr. Aelius Sura (CIL III 6292), Aurelius Surianus (CIL III 8084), Aurelia Sura, Aurelia Surilla, Aurelius Surus, Aelius Surus (CIL III 14584), Petillia Surilla, Surentus (CIL III 8118) i dr.

[85] CIL III 8133, Val(erius) GIITI. Ime tračkog porekla je potvrđeno i u obliku GITIS.

[86] M. Mirković, Ibid., str. 131.

[87] Н. Вулић, Споменик 71, 1931, 7: Silvano Silvestri Iul(ius) Sertumus v.p. (= CIL III 6304 – Iul. Septumus).

[88] Cutius (CIL III 8117); Nunnius (Spomenik 77, 1934, 75 и др.).

[89] M. Mirković, Ibid., str. 131.

[90] CIL III 8117.

[91] Gepidi, zatim Heruli, a verovatno i neka hunska plemena naselili su oblast Sirmiuma, Singidunuma, kao i delove provincije Dacia Ripensis. Vidi: Ф. Баришић, *Византијски Сингидунум*, Зборник радова Византолошког Института, књ. 3, 2-3 (П.О.).

Zapravo vođa Huna, po imenu Rua, je spremao pohod na Amilzure, Itimare, Tonosurse, Boiske i "*druge podunavske narode*"[92] pošto su stalno bežali na desnu obalu Dunava i priključivali se romejskoj vojsci, pa su se dakle, u prvoj polovini V veka, na području istočne Srbije mogli videti i saplemenici ovih triju navedenih naroda. Ubrzo je došlo do vizantijsko-hunskih pregovora kod *Margum*-a (Ćuprija) izvan zidina grada jašući na konjima, 434. godine, u vreme vladanja cara Teodosija II (402-450).[93] Nakon hunskog osvajaanja *Sirmium-a* (Sremska Mitrovica) 441. godine - uz pomoć sirmiumskog episkopa koji je, da bi sebe otkupio[94], predao svete crkvene posude Atilinom pisaru Konstanciju, rodom iz Galije[95]- Huni kršeći ugovor od 434. godine napadnu i osvoje grad *Margum* tobože zbog "*episkopa grada Marguma*" (τῆς Μάργου) koji je prešao na levu obalu Dunava, "*pronašao kraljevu* (Atilinu – S. Gacović) *riznicu i pokrao blago*"[96].

Pošto stanovnici Marguma u početku nisu hteli izručiti njihovog episkopa, Huni "prešavši Dunav opustošiše gradove i mnoge tvrđave duž reke. Među njima zauzeše i *Viminacium* (τὸ Βιμινάκιον). Ovaj grad nalazi se u mižanskom Iliriku". Pošto su Romeji razmišljali da bi trebalo izručiti episkopa kako zbog jednog čoveka nebi čitava romejska država došla u ratnu opasnost namisle da ga predaju Hunmima. Načuvši to, episkop sam se ranije preda Hunima i u zajednici s njima prepusti im grad.[97]

Godine 441-442. Huni osvojiše i *Naisus* (Niš)[98], pa u pregovorima 447/8. bili su zatražili od Romeja da ne obrađuju zemlju od Panonije (od danaašnjeg Srema) "*pa tokom Dunava do tračkog grada Novae*" (danas Staklen kod Svištova).[99]

U ovim pregovorima, Prisk sreće jednog Grka (Γραικός) koji pokazuje svoju etničku pripadnost, tako što s njim razgovara na grčkom "*jer* (- Prisk nas dalje obaveštava o etničkom šaru ovog stanovništva – prim. pisca) *ovi stanovnici* (pored ostalih na tlu istočne Srbije – prim. pisca) *koji su pomešani, pored svog varvarskog jezika, teže da znaju hunski ili gotski, pa i latinski, ukoliko sa Rimljanima dolaze u dodir*.[100] *Njihov čovek, međutim, ne govori lako grčki jezik, izuzev onih koje su doveli kao zarobljenike iz Trakije ili ilirskog primorja*". Kada malo bolje sagledamo ove indirektne Priskove primedbe o etničkom sastavu stanovnika sredinom V veka na tlu istočne Srbije, vidimo da se tu radi o više etničkih grupacija koje on prvi put sreće kada kaže "*stanovnici koji su pomešani*", pored onih koje on raspoznaje po jeziku, a to su Latini, Huni, Goti i Grci. U onom delu rečenice gde Prisk govori o varvarima kako lako uče jezik "*pa i latinski, ukoliko sa Rimljanima dolaze u dodir*." možemo videti da varvari dolaze u kontaakt "*sa Rimljanima*", odnosno romanskog stanovništva na ovom području još ima.

Hteli smo potanko prikazati kako je samo sa dolaskom Huna u prvoj polovici V veka u ove oblasti došlo do jedenog šarenila etničkih grupacija, da bi svakako povlačenje Huna izazvalo nove promene u ovoj oblasti, jer su se raznoliki narodi nakon raspada Atiline države razišli i raselili u rimskim još uvek pitomim oblastima s desne strane Dunava. Gepidi, zatim Heruli, a verovatno i neka hunska plemena naselili su pored drugih oblasti i pojedine delove provincije *Daciae Ripensis*.[101]

Svakako, videli smo na primerima sirmiumskog, margumskog i viminaciumskog episkopa koliko je stanovništvu stalo do svojih crkvenih poglavara ili pak, koliko je opao moral crkvenih velikodostojanstvenika u ova mračna i teška vremena u odnosu na svoje prethodnike iz prvih vekova koji su sigurno i u ovim krajevima

[92] Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores (MGH, SS) 5, 90: Ἀμιλζούροις, Ἰτιμάροις, Τονωσυρσι, Βοϊσκοις = Alipsuros (Alcildzuros), Itimaros, Tuncarsos et Boiscos. Momzen pretpostavlja da su sva ova plemena, izuzev Tonosursa, hunskog porekla. Međutim, Moravcsik ovakve identifikacije stavlja pod znakom pitanja, jer se iz Priskova teksta ne razabire na kojem delu s desne strane Dunava žive pomenuta plemena.

[93] Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom I, Beograd, 1955, str. 9.

[94] Te 441. godine Huni su pored Sirmiuma (Sremska Mitrovica) osvojili sedamdesetak manjih i većih gradova. N. Vulić, *Sirmium*, Narodna enciklopedija SHS 4, 1929, str. 139, piše da je Sirmium "podlegao udarcima Huna 448, ali je car Teodosije oko 500, obnovio varoš". Međutim, Sirmium su obnovili Istočni Goti odmah po raspadu hunske države 453. godine kada su zauzeli teritoriju između Save i Drave, kako se razabire iz edikta kralja Teodoriha iz 507. godine kod Th. Mommsen, MGH, SS 12, 1894, 90.

[95] *Византијски извори*... I, стр. 9-10.

[96] Vizantijski pisac Prisk je napisao delo Ἰστορία βυζανιακὴ καὶ τὰ κατ᾽ Ἀττήλαν (6 knjiga) koja je očuvana u Fragmentima. Frg. 2, p. 280, 11-14.

[97] *Византијски извори*... I, стр. 10-11 (Frg. 2, p. 280, 20-281, 6).

[98] *Византијски извори*... I, стр. 11-12.

[99] Νόβαι, Novae, grad na Dunavu, danas Staklen kod Svištova.

[100] *Византијски извори*... I, стр. 15-16.

[101] Menandar, fragment 63.

polagali svoje duše u temelje budućeg hrišćanstva, a svoja razapeta tela na bezbrojnim lomačama u vreme Dioklecijanovih progona.

Prokopije nas, o ovim nemirnim vremenima, dalje obaveštava, povodom priče o pravom i lažnom Hilvudu (slovenskog odnosno antskog roda koji je postao "magister militum per Thracias" 530. godine) da su reku Dunav i ranije "*često prelazili Huni* (Bugari – S. Gacović) *i Anti*[102] *i Sloveni i Romejima strahovita zla nanosili*"[103] jednim delom najverovatnije i na tlu današnje istočne Srbije. Prokopije nas dalje obaveštava da 548. godine "*vojska slovena*" iz Podunavlja (tu je i prostor istočne Srbije) prodire na jug, kada čine "*strašna zlodela nad svim Ilirima (?) sve do stanovnika Drača.*"[104] U tom rasponu velikog prostranstva svaakako da su obuhvatili makar jedan deo prostora istočne Srbije. U proleće 550. godine oko 3000 Slovena opet upada, samo sada u Trakiju, kada su pobili – kaže nam Prokopije – svih 15000 muškaraca, a žene njihove pretvorili u roblje.[105]

Provala Slovena i Anta u Ilirik i Trakiju se nastavlja tokom cele 550. godine i početkom 551. godine u vreme Justina I kada su dospeli do Niša dolinom Timoka.[106] Godine 559, obaveštava nas Agatije, provaljuju hunski Kutriguri (srodni s plemenima Utrigura, Ultizura i Burgunda) preko zamrznutog Dunava u oblasti "*opustele Mezije i Skitije*" sve do "*Trakije*".[107] Nadalje, po Teofilaktu Simokati, Avari su iznenada osvojili 584. godine Singedonon (Beograd) i mnoge druge susedne gradove, zatim Auguste (...) i Biminakion (Kostolac).[108] Nakon kratkog primirja, naredne 585. godine, po Simokatinom redosledu, Avari su u jesen iste godine opustošili susedne zemlje Skita i Miza, i osvojili više gradova (*Ratiaria*, *Bononia*, *Aquis, Dorostol, Zaldapu, Panos, Marcianapolis* i *Tropaion*), kada su u oba slučaja koristili isti put preko *Timatohioma (Timacum minus),* koji su koristili i 578. godine prilikom napada na Slovene iz Vlaške.[109] Godine 593. posle petodnevne neuspešne opsade *Singidunum*-a Avari stižu pred Bononiju dolinom Timoka, a zatim nastave dalje niz Dunav osvajati nekoliko tračkih gradova sa *romanskim stanovništvom*. *Aquis* i drugi gradovi kao i *Bononia* se ne spominju kao osvojeni pa možemo s razlogom pretpostaviti da su bili u uređenim dobrim odnosima sa haganom, odnosno možda ih smatra svojima.[110] To nam potvrđuje Simokata indirektno kada nas obaveštava da je hagan dozvolio *Romejima* 594. godine prelaz preko svoje zemlje (desne obale Dunava) pošto mu vojskovođa Prisk preda 5000 Sloveena koje je zarobio.[111] Jedna izvidnica Romeja vojskovođe Petra bila je poražena na desnoj strani Dunava od 1000 haganovih Bugara, posle čega hagan protestuje, a vojskovođa Petar mu šalje zbog toga darove.[112]

Prilikom jedne druge opsade Tomisa na Crnom moru, 599. godine Avari daju hranu Priskovoj vojsci koja je u oskudici, a za uzvrat dobijaju začine.[113] Očigledno je ovde da se Avari snadbevaju hranom u pridunavskim gradovima *Daciae Ripensis*, a možda i u Drugoj Meziji, jer nije logično da Avari nabavljaju hranu čak iz Panonije da bi je onda dali neprijatelju. Po svemu sudeći je utvrđeni limes na Dunavu, a posebno u Priobalnoj Dakiji, izgubio svoj smisao jer više nije izgleda branio unutrašnjost (dolinom Timoka pogotovo nije) Balkana još 585/6. godine. No, da su gradovi Priobalne Dakije u delu današnje Timočke krajine pali pre 602. godine, a da nas o tome Simokata ništa ne obaveštava nije moguće, u njima se čak i oporavio život *romanskog* i raznorodnog etničkog stanovništva, jer nam to potvrđuju materijalni ostaci (keramika i ostalo)[114]

---

[102] Pored Prokopija, o Antima izvesna obaveštenja donose Menandar, Simokata i Teofan. Jordanis Getica 47, MGH, SS V 121, pripoveda kako su Goti 375 pobili Antorum regem Boz cum filiis suis et septuaginta primatibus. Pauli Diaconi – *Historia Langobardorum* I 13., prenosi langobardsku tradiciju da su Langobardi pri svome preseljavanju sa Baltika u Panoniju prošli kroz Anthab, odnosno Anthaib. Šafarik je ovaj naziv protumačio kao Antarum pagus. Vernadsky, *The Spali of Jordanis and the Spori of Jordanis and the Spori of Procopius*, Byzantion 13, 1938, 266, smatra da je reč etna "džin" anglosaksonska reč, zapravo da je ta reč metateza etnikona enta "Anti" koji je zabeležen u staroengleskom epu Beowulf, v. 1679, 2979. Treba reći da se o poreklu Anta, njihovoj prapostojbini, o značenju imena i etničkoj pripadnosti još uvek vodi diskusija. Sa velikom upornošću C. Vernadsky, Russia I 103-108, dokazuje da su Anti iransko, odnosno sarmatsko pleme koje je svoje ime nametnulo većem ogranku Slovena.

[103] *Византијски извори*... I, стр. 23-24.

[104] *Византијски извори*... I, стр. 38.

[105] *Византијски извори*... I, стр. 41.

[106] *Византијски извори*... I, стр. 45; Ђ. Јанковић, *Подунавски део области Аквиса*, Београд, 1981, стр. 62-63.

[107] *Византијски извори*... I, стр. 77.

[108] *Византијски извори*... I, стр. 106-107.

[109] *Византијски извори*... I, стр. 107-109.

[110] Ђ. Јанковић, *Подунавски део области Аквиса*, Београд, 1981, стр. 63.

[111] Sim. Teophan, Hist. VI 11.

[112] Sim. Teophan, Hist. VII 3.

[113] Sim. Teophan, Hist. VII 13.

[114] Ђ. Јанковић, Ibid. стр. 129-183.

i opticaj novca iz Mavrikijeva vremena (582-602).[115]

Smatra se da su *Naisus, Serdica* i drugi mnogi gradovi Ilirije, a i oni Mezije osvojeni i delimično napušteni oko 614-615. godine, a njihove izbeglice, koje su imale uslov, stigle do *Thesalonike* (Solun).[116] U Tesaloniku su dospevale i izbeglice sa Dunava, pa je možda tih godina izbegličko *romansko stanovništvo* i iz gradova Priobalne Dakije napustilo svoja staništa u tom pravcu,[117] no svakako je masa tog stanovništva u planinskim predelima Homolja i Hemusa (Stare Planine) počelo da se bavi stočarstvom.

Ako smemo doneti zaključke po oskudnim arheološkim nalazima, koji uz to pokazuju da se radi o hrišćanskom stanovništvu,[118] jedan dobar deo ovog stanovništva se ipak zadržao u Akvisu i u nekim utvrđenjima i pribezima njegove oblasti. Kontinuitet tog *romanskog stanovništva* koji je već prigrlio hrišćanstvo uz primese paganskog[119] čini se nije nikad ukinut na tlu istočne Srbije u višim planinskim predelima prateći ga izoglosama između istočnog i zapadnog dela južnoslovenskih zemalja (Bugarske i Jugoslavije) - svakako velikim brojem romanskih toponomastičkih ostataka do danas,[120] kao i ostataka romanskih glosa u Timočko-zaglavskom,[121] odnosno Timočko-prizrenskom dijalektu, na liniji Timok – Osogovo – Šar planina.[122] To nam potvrđuju u svojim radovima vrhunski lingvisti poput holanđanina Van Vejka (*von Wijk*), akademika Aleksandra Belića i Pavla Ivića, te dr Ivana Popovića[123] i dr. sa svojim prihvaćenim studijama da na tlu istočne Srbije i severo-zapadne Bugarske trebamo tražiti rezervat nastanka etničkih srednjovekovnih balkanskih Vlaha i Arbanasa.[124]

---

[115] Ђ. Јанковић, Ibid. стр. 65-74.

[116] Ф. Баришић, *Чуда св. Димитрија Солунског као историјски извори*, Београд 1953, стр. 48; Зборник радова Византолошког института 4, Београд 1956, стр. 73-86; Ј. Ковачевић, *Предславенски етнички елементи на Балкану у етногенези Јужних Славена* – симпозиум у Мостару 1968 године, Центар за балканолошка испитивања, књ. 4, Сарајево 1969, стр. 57-83.

[117] Miracula Sancti Demetrii II 2, 1336 No 169.

[118] Ђ. Јанковић, *Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века, Београд*, 1981, стр. 253. Teg na crtežu ima oznaku *N*. Na reversu se nalazi *krst* sa monogramom koji sadrži slova *A, N, I, V* i *S* te se može tumačiti kao *Annius, Asinius* i tome slično. Ispod monograma se nalazi slovo *Γ* koje može da se protumači kao broj 3, te bi se odnosio na tri tremizisa, tj. jednu nomizmu. Na aversu se nalazi skraćenica oko krsta *E(clesias) Mun(di)* + .Skraćenica pokazuje da monogram uz krst na naličju tega predstavlja ime kakvog crkvenog velikodostojnika. Teg je iz VI veka. Nađen je i jedan krst od srebra u Prahovu.

[119] Ђ. Јанковић, *Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века*, Београд, 1981, стр. 252. Slučajni nalaz iz Prahova od crveno pečene gline u obliku goluba, kao i više bronzanih štapića iz Prahova, Mokranjske stene, Donje Butorke i Kladova sa predstavom *goluba* što svakako ukazuje na poznatu Bonosovu jeres tj. hrišćanstvo sa primesama paganskog (golub – simbol duše koja odlazi k nebu, nalazi se prikaz goluba u letu i na Titovom slavoluku u Rimu)

[120] Na terenu istočne Srbije (samo u Timočkoj krajini ima preko 2000 toponima sa romanskom osnovom ili sufiksom) ima dosta romanskih toponima, a najreprezentativnije među njima ćemo prikazati u odeljku o jeziku.

[121] Kao npr. albotin, očagari, lastar, próluka, sluti, skoba, skobi se, skara, skube, vurda, vurka, cuknut, štrvor, ursula, urda, komonji se, ploja, sušina, džidnjuje, kulastra, kondilat, budža, turta, cuka, sugare, šerbi se, orata, kьndza, trandorija, parasina, moroputina, kormim (u Pirotu – koremo “stomak”), proluka, lastri, vada, vardi (vardište), gramada, mandra, maren, zamanta se, pangalos, skopi, spastri, brbat, soma (soman, somanje), talason itd. Ovde je korišćen neobjavljeni materijal Ljubiše Rajkovića i Rečnik timočkog govora od Jakše Dinića, Beograd 1988.

[122] П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1986, стр. 31.

[123] П. Ивић, Ibid.; А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд 1905, стр. LXIX – LXXI; И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад 1955, стр. 18-25 i sa literaturom na str. 26-28 po ovom pitanju.

[124] П. Ивић, Ibid., стр. 26: “*Још двадесетих година овог века изашао је холандски слависта ван Вејк (van Wijk) с теоријом о томе да су у раном средњем веку Срби од Бугара били одвојени појасом у којем је живело румунско становништво ... ово гледање савршено хармонира са налазима лингвистичке географије која је ... констатовала веома јаку концентрацију изоглоса*” па наставља да треба дати неколико допуна. “*Прва од њих тицала би се могућности да је у несловенском међупростору који је раздвајао две групе Словена било и албанског живља, а не само румунског...*” nastavlja o istoj problematici tj. o zajedničkom življenju na ovim prostorima Vlaha i Arbanasa, i na sledećim stranicama. И. Поповић, Ibid., стр. 23 kaže “*Међутим је језгро Арбанаса било негде источније, у блиском додиру са Румунима, што нарочито истиче из чињенице да су у лингвистичком погледу преци Румуна и преци Арбанаса преживели тесну заједницу. Те везе су биле толико јаке, да је арбанаски језик преплављен романским елементима, иако није романски у основи. Зато ваља и првобитно боравиште Арбанаса тражити такође негде у источној Србији и јужније одатле, у Македонији... У тим крајевима, дакле, треба тражити стару постојбину и Арбанаса и Румуна*”. А. Белић, Ibid., “*У непосредној близини са нашим говорима... а тако исто и са бугарским језиком и македонским говорима, находе се грчки говори, албански дијалекти и румунски. У њима се, а особито у румунским и албанским говорима, находе споменуте карактеристичне црте ових (*misli se na govore istočne i južne Srbije – prim. pisca*) дијалеката*.”.